

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αντικείμενο του παρόντος βιβλίου αποτελεί η *βιογραφική προσέγγιση των κοινωνικών φαινομένων*. Ως βιογραφική προσέγγιση κατανοούμε εκείνη την ειδική ερευνητική κατεύθυνση στο χώρο της ποιοτικής κοινωνικής έρευνας, η οποία χρησιμοποιεί ως υψηλής πυκνότητας κοινωνιολογικό υλικό τις *βιογραφικές αφηγήσεις*.

Η εν λόγω ερευνητική κατεύθυνση αντιστοιχεί σε ένα πολυσχιδές πεδίο συζήτησης, όπου διαφορετικές μεθοδολογικές προτάσεις και ερευνητικές πρακτικές συνυπάρχουν, αντιπαρατιθέμενες και αλληλοσυμπληρούμενες. Μια εποπτική ματιά στο πολυσχιδές αυτό πεδίο διαλόγου και στις ερευνητικές του συνεπαγωγές φιλοδοξεί να παράσχει το ανά χείρας κείμενο.

Οι διαφορετικές μεθοδολογικές προτάσεις, που αρθρώνονται εντός του πεδίου της βιογραφικής έρευνας, εξετάζονται στην ιστορική τους εξέλιξη και στο ιστορικό τους πλαίσιο. Οι ειδικές δε ερευνητικές πρακτικές, που εισηγείται η κάθε πρόταση, εξετάζονται στο φόντο των επιστημολογικών και θεωρητικών τους προαπαιτούμενων. Η επιλογή μας αυτή απορρέει από την πεποίθηση πως οι μεθοδ(ολογ)ικές διαφοροποιήσεις δεν αποτελούν σε καμιά περίπτωση «τεχνικού» τύπου διαφορές, αλλά εδράζονται στα διαφορετικά επιστημολογικά και θεωρητικά τους υπόβαθρα, καθώς και στον διαφορετικό τρόπο με τον οποίο ορίζουν το αντικείμενό τους.

Παρουσιάζουμε σε τούτο το βιβλίο την πορεία της βιογραφικής κοινωνιολογικής έρευνας υιοθετώντας μια περιοδολόγηση τριών διακριτών φάσεων. Η εξέλιξη της βιογραφικής έρευνας είναι, βέβαια, παράλληλη με εκείνη της ποιοτικής έρευνας εν γένει, αφού αποτελεί σημαντική της συνιστώσα.

Στο Μέρος *I* του βιβλίου αναζητούνται οι απαρχές της χρήσης βιογραφιών ως εμπειρικού υλικού στην κοινωνιολογική έρευνα. Στην πρώτη περίοδο οι βιογραφίες χρησιμοποιήθηκαν ως «προσωπικά τεκμήρια» που παρείχαν τη δυνατότητα ερευνητικής πρόσβασης στην *υποκειμενική* διάσταση των κοινωνικών φαινομένων. Μία τέτοια οπτική υιοθετήθηκε από τους κοινωνιολόγους της Σχολής του Σικάγου στις δεκαετίες του '20 και του '30. Αφετηρία της βιογραφικής μεθόδου αποτέλεσε η έρευνα των Thomas και Znaniecki για τους πολωνούς μετανάστες, που εγκατέλειπαν τις αγροτικές κοινότητες της χώρας τους για να εγκατασταθούν στις βιομηχανικές μεγαλουπόλεις των Ηνωμένων Πολιτειών.

Ήδη από τις απαρχές της η χρήση των βιογραφιών ως εμπειρικού υλικού συνδέθηκε με τη μελέτη της *διαλεκτικής σχέσης* ατόμου – κοινωνίας και, ειδικότερα, του τρόπου με τον οποίο η κοινωνική μεταβολή προσλαμβάνεται από τα εμπλεκόμενα υποκείμενα και εγγράφεται στο επίπεδο των ατομικών ιστοριών ζωής. Συνδέθηκε, επίσης, με το «πολιτικό» αίτημα να δοθεί φωνή στους απλούς ανθρώπους και να φωτιστούν οι τρόποι ζωής, σκέψης και δράσης τους. Σε αυτή την πρώτη φάση απουσίαζε, ωστόσο, ένας συστηματικός μεθοδολογικός στοχασμός σχετικά με τους τρόπους παραγωγής και ανάλυσης βιογραφικών κειμένων. Απουσίαζε, επίσης, η θεωρητική τεκμηρίωση της αφηγησιακής πεποιθήσης των Thomas και Znaniecki, ότι η υποκειμενικότητα δύναται να ανιχνευτεί μέσα από τα «προσωπικά τεκμήρια» και, ειδικότερα, τις βιογραφικές καταγραφές.

Από τη δεκαετία του '40 η χρήση βιογραφικού υλικού στην κοινωνική έρευνα υποβαθμίζεται, ακολουθώντας τη γενικότερη υποχώρηση των ποιοτικών μεθόδων και την ολοκληρωτική επικράτηση του θετικισμού και της ποσοτικής μεθοδολογίας.

Στο *Μέρος II* παρουσιάζεται η αναθέρμανση του ενδιαφέροντος για τις ιστορίες ζωής και τις βιογραφικές αφηγήσεις, που παρατηρείται στα μέσα της δεκαετίας του '70. Η αναγέννηση της βιογραφικής προσέγγισης λαμβάνει χώρα τότε, στο πλαίσιο της κριτικής που ασκείται στο «κανονιστικό» κοινωνιολογικό παράδειγμα (δομο-λειτουργισμός) και στο νεο-θετικιστικό υπόδειγμα της κοινωνικής έρευνας. Έναντι του «κανονιστικού» παραδείγματος αντιπροτείνεται το «ερμηνευτικό» και έναντι της θετικιστικής ποσοτικής μεθοδολογίας αντιτάσσονται οι ποιοτικές μέθοδοι. Η ανανέωση του ενδιαφέροντος για τη βιογραφική προσέγγιση σχετίζεται με τη δυνατότητα να μελετά τα κοινωνικά φαινόμενα στη *δυναμική* τους διάσταση και στην *ιστορική* τους διαμόρφωση. Οι βιογραφικές αφηγήσεις κατανοούνται ως προνομιακός τύπος για να μελετηθεί ο *βιοματικός* κόσμος των υποκειμένων και να κατανοηθούν οι ερμηνείες και οι προσανατολισμοί της δράσης τους. Επίσης, μέσα από τις αφηγήσεις ο ερευνητής αποκτά πρόσβαση στη «γραμματική» των κανόνων που διέπουν τις ρουτίνες της καθημερινής ζωής. Οι αφηγήσεις ιστοριών αναδεικνύουν την *άρρητη καθημερινή γνώση* των δρώντων υποκειμένων.

Η ενασχόληση με τις ιστορίες ζωής και τις αφηγήσεις στη δεύτερη αυτή φάση (μετά τη δεκαετία του '70) διαφοροποιείται ουσιαστικά από την πρώτη φάση της ακμής των «προσωπικών τεκμηρίων» (δεκαετίες του '20 και του '30). Εγκαταλείπεται ο μεθοδολογικός «αυθορητισμός» και αναπτύσσεται έντονος στοχασμός σχετικά με την «υπόσταση» των βιογραφικών κειμένων, με το είδος της *αναφορικότητάς* τους. Τίθεται το ερώτημα τι είδους «πραγματικότητες» μπορούμε να ανασυγκροτήσουμε μέσα από τα βιογρα-

φικά κείμενα και πώς θεμελιώνεται μια τέτοια δυνατότητα. Εκλεπτούνται οι μέθοδοι παραγωγής και ανάλυσης του βιογραφικού υλικού. Τέλος, αναπτύσσονται προτάσεις για τη σχέση θεωρίας και εμπειρικής ανάλυσης στο πλαίσιο της βιογραφικής έρευνας.

Σε αυτό το βιβλίο επιλέξαμε να παρουσιάσουμε τις εξελίξεις που έλαβαν χώρα στη βιογραφική έρευνα μετά τη δεκαετία του '70, ακολουθώντας κατά κύριο λόγο την εξαιρετικά πλούσια, στο πεδίο αυτό, γερμανική επιστημονική συζήτηση. Μια τέτοια επιλογή οριοθετεί το ευρύ πεδίο που πραγματευόμαστε και μας παρέχει τη δυνατότητα να παρουσιάσουμε τις διαφορετικές προτάσεις και τα σχετικά επιχειρήματα με τρόπο συνεκτικό και συστηματικό.

Κατά τις δεκαετίες του '70 και του '80 η βιογραφική έρευνα στον γερμανόφωνο χώρο επηρεάστηκε κατά κόρον από δύο σημαντικές μεθοδολογικές προτάσεις: την «αφηγηματική ανάλυση», που εισηγήθηκε ο Fritz Schütze, και την «αντικειμενική ερμηνευτική», που εφάρμοσε ο Ulrich Oevermann. Οι δύο αυτές μεθοδολογικές προτάσεις συνεχίζουν να αποτελούν σημεία αναφοράς στη σχετική συζήτηση μέχρι σήμερα.

Η πρόταση του Fritz Schütze αντλεί τις ρίζες της από τη Φαινομενολογική παράδοση, τη Θεωρία της Συμβολικής Διάδρασης και την Κοινωνιολογία. Προσανατολίζεται στη μελέτη της συγκρότησης της βιογραφικής εμπειρίας εντός των διαφορετικών περιόδων της ιστορίας του βίου. Ιδιαίτερη έμφαση αποδίδεται στις καταστάσεις *αρνητικής βίωσης*. Μελετά, επίσης, βιογραφικές περιόδους προσωπικής αποδιοργάνωσης εξαιτίας έντονων κοινωνικών μεταβολών, που μεταφράζονται σε βιογραφικές ρήξεις. Καταστατική θέση της πρότασης του Fritz Schütze αποτελεί η *δομική ομολογία* της αφήγησης και της βιογραφικής εμπειρίας. Σύμφωνα με τη θέση αυτή ο ερευνητής δύναται, μέσω της ενδεδειγμένης μεθόδου παραγωγής και ανάλυσης απροσχεδίαστων αφηγήσεων, να αποκωδικοποιήσει την παρελθούσα βιογραφική εμπειρία στη διαχρονική της διαστρωμάτωση.

Ο Fritz Schütze εισηγήθηκε μία από τις πλέον επεξεργασμένες τεχνικές συνέντευξης, τη *βιογραφική αφηγηματική συνέντευξη*, καθώς και μια συστηματική μέθοδο επεξεργασίας βιογραφικών αφηγήσεων έξι σταδίων, την *αφηγηματική ανάλυση*. Στη μεθοδολογική πρόταση του Schütze προβλέπεται, επίσης, ο τρόπος με τον οποίο καθίσταται δυνατή η μετάβαση από το επίπεδο των ατομικών περιπτώσεων στην κατασκευή μιας ουσιαστικής (substantive) εμπειρικά θεμελιωμένης θεωρίας και, μεταγενέστερα, σε μια τυπική (formal) θεωρία.

Η πρόταση του Fritz Schütze άσκησε σημαντική επιρροή στη βιογραφική έρευνα. Υπέστη δε σφοδρή κριτική, κυρίως σε ό,τι έχει να κάνει με τη θέση που υιοθετεί περί «ομολογίας» της αφήγησης με τη βιογραφική εμπειρία. Στην πρότασή του μπορεί, ωστόσο, να διακρίνει κανείς την έμφαση

που αποδίδει στη θεωρητική και μεθοδολογική τεκμηρίωση του ερευνητικού του εγχειρήματος, αλλά και στην προσπάθεια να επεξεργαστεί ενδεδειγμένες μεθόδους παραγωγής και ανάλυσης των βιογραφικών κειμένων.

Μία δεύτερη σημαντική μεθοδολογική πρόταση, που άσκησε σημαντική επιρροή στη γερμανική βιογραφική έρευνα από τα τέλη της δεκαετίας του '70, αποτελεί η «αντικειμενική ερμηνευτική», που εισηγήθηκε ο Ulrich Oevermann. Η εν λόγω πρόταση αποδέχεται ως αντικείμενο των Κοινωνικών Επιστημών τη μελέτη κειμένων που αποτελούν «αποτυπώσεις» της κοινωνικής πραγματικότητας. Υιοθετώντας τη διάκριση μεταξύ υποκειμενικά εννοούμενου νοήματος και λανθανουσών δομών (αντικειμενικού) νοήματος, οι οποίες υπάρχουν ανεξάρτητα από τις προθέσεις των ατομικών υποκειμένων, η «αντικειμενική ερμηνευτική» θέτει ως στόχο της την αποκρυπτογράφηση της «κρυφής» γραμματικής των κειμενικών αποτυπώσεων της κοινωνικής πραγματικότητας.

Οι ερευνητές που υιοθετούν τις κατευθύνσεις μιας τέτοιας πρότασης στο πεδίο της βιογραφικής έρευνας, επιχειρούν να ανασυγκροτήσουν τη δομή της κάθε εξεταζόμενης περίπτωσης και να αποκαλύψουν τη λανθάνουσα κανονικότητα που οργανώνει τον ατομικό βίο. Θεωρούν δε, πως η δομή της κάθε περίπτωσης αποτελεί τόπο μιας ιδιότυπης συνύπαρξης του ειδικού με το γενικό («μια ιδιαίτερη καθολικότητα»). Μέσα από μια διαδικασία αφαίρεσης και πλαισίωσης επιχειρείται η μετάβαση από την ανάλυση των περιπτώσεων στο σχηματισμό *τύπων*. Οι ερευνητές που υιοθετούν το πρόγραμμα της «αντικειμενικής ερμηνευτικής», θεωρούν πως ο τρόπος της ανάλυσης των κειμένων και της ανίχνευσης των λανθανουσών δομών νοήματος δεν αποτελεί μια περιγραφίσιμη διαδικασία, αλλά μία ευέλικτη διεργασία που προσομοιάζει στην *εμπειροτεχνία* (Kunstlehre). Η «αντικειμενική ερμηνευτική» έχει καθιερώσει, ωστόσο, μέσα από την πολύχρονη εφαρμογή της, ένα ερμηνευτικό στίλ που διέπεται από συγκεκριμένες αρχές. Οι αρχές αυτές παρουσιάζονται στο σχετικό κεφάλαιο.

Η είσοδος στην τρίτη περίοδο της βιογραφικής έρευνας (δεκαετία του '90) σηματοδοτείται από μια ποιοτική αλλαγή. Οι βιογραφίες δεν κατανοούνται πλέον μόνον ως υλικό που παρέχει στον ερευνητή προνομιακή πρόσβαση στην εσωτερική σκοπιά των υποκειμένων, στους τρόπους βίωσης ή στις λανθάνουσες δομές νοήματος. Η βιογραφία θεωρείται ως μια *ιδιάζουσα κοινωνική πραγματικότητα*, ως «κοινωνικό μόρφωμα». Είναι κάτι περισσότερο από την εξιστορημένη ιστορία ζωής: είναι η *βιογραφικά αποκτημένη «γνώση»* και συνάμα μια ουσιαστική πηγή για τη διασφάλιση μιας εσωτερικής συνεκτικότητας εντός της πολυπλοκότητας των σύγχρονων κοινωνικών κόσμων.

Η στροφή προς τη μελέτη των ιστοριών ζωής και των βιογραφικών αφηγήσεων, που παρατηρείται τις δύο τελευταίες δεκαετίες, συνδέεται, επίσης,

με σημαντικές πτυχές της κοινωνιολογικής συζήτησης που πυροδότησε η θέση περί του νέου κύματος εξατομίκευσης, το οποίο χαρακτηρίζει τις σύγχρονες κοινωνίες της ύστερης (αναστοχαστικής) νεωτερικότητας. Ειδικότερα, το πλαίσιο της συζήτησης που προξένησε η θέση περί υψηλής κοινωνικής διαφοροποίησης, πλουραλισμού τρόπων ζωής και εξατομίκευσης συνδύαστηκε στο πεδίο της βιογραφικής θεωρίας και έρευνας με τα εξής θέματα:

- Μια νέα αντίληψη της διαλεκτικής ατομικού – κοινωνικού, όπου η διαδικασία υποκειμενικής προσοικειώσης του κοινωνικού κατανοείται ως βιογραφικά διαμεσολαβημένη.
- Την κατανόηση της βιογραφίας ως προϊόντος αυτοαναφορικών διεργασιών, που θέτει επί τάπητος τη σχέση της προς τη διαδρομή του βίου και εν γένει το είδος της αναφορικότητάς της.
- Την αντιπαράθεση με επιχειρήματα που αρθρώνονται από το ρεύμα του κονστρουκτιβισμού σχετικά με τις διαδικασίες συγκρότησης της ταυτότητας και το ρόλο που παίζουν οι βιογραφικές αφηγήσεις στη διαδικασία αυτή.

Στο Μέρος III του βιβλίου παρουσιάζουμε τη σύγχρονη αυτή συζήτηση. Ιδιαίτερη έμφαση αποδίδουμε σε θεωρήσεις που αντλούν επιχειρήματα από τη συστημική θεωρία και κατανοούν τη βιογραφία ως μια *ιδιάζουσα μορφή αυτοπεριγραφής* που συγκροτείται *αυτοποιητικά*. Σύμφωνα με τις θεωρήσεις αυτές η βιογραφία είναι το αυτοαναφορικό αποτέλεσμα γνωστικών και αναστοχαστικών επεξεργασιών της συνείδησης, που φροντίζουν ώστε οι εμπειρίες να αποκτούν εσωτερική οργάνωση και να συναρτώνται διαρκώς σε μια βιογραφική δομή. Η βιογραφική δομή διαμεσολαβεί τη σχέση ατομικού – κοινωνικού, λειτουργώντας ως ένα όριο μεταξύ του «εντός» και του «εκτός», στο βαθμό που απομειώνει την πολυπλοκότητα των προσφερόμενων περιβαλλοντικών διαβημάτων. Η βιογραφική δομή δύναται να μετασηματιστεί όταν εμφανιστούν «κρίσιμα» συμβάντα του βίου που δεν μπορούν να κωδικοποιηθούν με βάση την αποκρυσταλλωμένη εσωτερική της λογική. Τότε επιβάλλεται ο βιογραφικός μετασηματισμός και η βιογραφική εργασία. Επιδιώκουμε να αναδείξουμε τον προβληματισμό, τα κέρδη αλλά και τις «α-πορίες» μιας τέτοιας συστημικής προσέγγισης στο πεδίο της βιογραφικής έρευνας. Παρουσιάζονται, επίσης, θέσεις που αρνούνται κάθε είδους εμπειρική αναφορά των βιογραφικών κειμένων και απορρίπτουν κάθε ερευνητική προσπάθεια, η οποία έχει στόχο να ανιχνεύσει στα βιογραφικά κείμενα κάτι που παραπέμπει πέρα από τα κείμενα αυτά. Στις θέσεις αυτές, που προέρχονται κυρίως από το χώρο του ριζοσπαστικού κονστρουκτιβισμού, ασκείται κριτική.

Το *Μέρος III* ολοκληρώνεται με την παρουσίαση της θεώρησης των Alheit και Dausien, που υποστηρίζουν πως η διαλεκτική ατομικού – κοινωνικού έχει πάντοτε μια βιογραφική βάση. Ο τρόπος με τον οποίο το υποκείμενο προσοικειώνεται την κοινωνική πραγματικότητα και επενδύει με νόημα τα κοινωνικά συμβάντα, είναι πάντοτε διαμεσολαβημένος από μια λανθάνουσα δομή νοήματος που εδράζεται στο απόθεμα της βιογραφικής του εμπειρίας και γνώσης. Η λανθάνουσα αυτή δομή νοήματος καλείται *βιογραφική συγκρότηση*. Η αποκρυπτογράφηση της βιογραφικής συγκρότησης, όπως έχει προκύψει μέσα από τη χρονικά εκτεταμένη διαδικασία επεξεργασίας των βιογραφικά σημαντικών εμπειριών και εντός του συγκεκριμένου κοινωνικο-πολιτισμικού πλαισίου, αποτελεί κατά τους Alheit και Dausien ένα κεντρικό ενδιαφέρον της βιογραφικής έρευνας. Το ενδιαφέρον αυτό συμβαδίζει επίσης με την εξέταση της διαδικασίας βιογραφικής προσοικειώσεως του κοινωνικού και της διαλεκτικής της διάστασης. Η βιογραφική συγκρότηση αποτελεί τη μήτρα πρόσληψης κάθε κοινωνικού συμβάντος και μετατροπής του σε βίωμα. Η προσοικειώση, ωστόσο, βιογραφικά σημαντικών συμβάντων δύναται να μετασχηματίσει τη δομή της βιογραφικής συγκρότησης. Αυτή η κατ' αρχήν ανοικτή ερμηνευτική αλληλεπίδραση του οριζοντα της αποκρυσταλλωμένης βιογραφικής συγκρότησης και του νέου βιώματος, που σκοπό έχει την επίτευξη μιας νέας βιογραφικής σταθερότητας, εν όψει των μεταβολών που λαμβάνουν χώρα στις συνθήκες ύπαρξης, είναι δυνατόν να μελετηθεί μέσω της προσήκουσας ανάλυσης των βιογραφικών αφηγήσεων.

Το *Μέρος IV* πραγματεύεται ζητήματα της ερευνητικής πράξης. Αξιοποιώντας συνθετικά τα κεντρικά σημεία της σύγχρονης βιογραφικής συζήτησης, διατυπώνουμε μια πρόταση σχετικά με το ερευνητικό βελιγμένο της βιογραφικής προσέγγισης. Υποστηρίζουμε πως ένα προνομιακό πεδίο της εμπειρικής βιογραφικής έρευνας αποτελούν εκείνα τα ζητήματα και οι καταστάσεις που αναδεικνύουν την ένταση μεταξύ του ατομικού βίου και των μεταβαλλόμενων κοινωνικών συνθηκών. Η βιογραφική προσέγγιση ενδείκνυται για τη μελέτη της βιογραφικής προσοικειώσεως της κοινωνικής μεταβολής. Αξιοποιώντας τις βιογραφικές αφηγήσεις ως υψηλής αξίας κοινωνιολογικό δεδομένο, ο ερευνητής δύναται να ανιχνεύσει, αφενός, τυπικούς τρόπους και διαδικασίες, με τους οποίους σημαντικές κοινωνικές εξελίξεις «εγγράφονται» στο επίπεδο των ατομικών βιογραφιών· αφετέρου δε, τις στρατηγικές με τις οποίες τα υποκείμενα επιχειρούν να διαχειριστούν τη μεταβολή των συνθηκών της ύπαρξής τους.

Στα κεφάλαια του *Μέρους IV* παρουσιάζονται, επίσης, τρόποι για την παραγωγή αλλά και την επεξεργασία βιογραφικών αφηγήσεων. Παρουσιάζεται, ενδελεχώς, η τεχνική της *βιογραφικής αφηγηματικής συνέντευ-*

ξης. Παρατίθενται, ακόμη, οι βασικές αρχές που διέπουν την ανάλυση βιογραφικών αφηγηματικών κειμένων και προτείνεται μια διαδικασία ανάλυσης, η οποία λαμβάνει υπόψη της τον πολυσχιδή και πολυεπίπεδο χαρακτήρα των κειμένων αυτών. Η ενδεδειγμένη ανάλυση ενός βιογραφικού αφηγηματικού κειμένου, που παρατίθεται στο *Παράρτημα*, σκοπό έχει να παράσχει ένα παράδειγμα ερμηνευτικής επεξεργασίας βιογραφικών αφηγήσεων, που υιοθετεί τις θεωρητικές και μεθοδολογικές κατευθύνσεις, οι οποίες παρουσιάζονται στο παρόν βιβλίο.

* * *

Το βιβλίο αυτό είναι το αποτέλεσμα της πολυετούς ενασχόλησής μου με τη βιογραφική προσέγγιση. Κατά τη διαδρομή αυτή πολλοί άνθρωποι συνεισέφεραν στην αποσαφήνιση πτυχών της πολύπλοκης σχετικής συζήτησης και στον εμπλουτισμό των προβληματισμών μου. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον Σκεύο Παπαϊωάννου, ο οποίος πολύ νωρίς διέβλεψε το δυναμισμό της συγκεκριμένης προσέγγισης και με έστρεψε προς αυτήν· στον Peter Alheit, ο οποίος με «μύησε» στη βιογραφική έρευνα και στον Νίκο Σερντεδάκι, με τον οποίο μοιράστηκα τους πειραματισμούς με τη μέθοδο στα πρώτα ερευνητικά μας εγχειρήματα. Ένας σημαντικός χώρος συζήτησης και προβληματισμού γύρω από τα ζητήματα της βιογραφικής προσέγγισης αποτελεί το Μεταπτυχιακό Εντατικό Σεμινάριο «Ζητήματα Μεθοδολογίας της Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες», που διοργανώνει κάθε χρόνο το Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης στα Ανώγεια ή στο Ρέθυμνο από το 1994. Στους διοργανωτές του σεμιναρίου καθώς και στους ανθρώπους που συνάντησα εκεί και αντάλλαξα μαζί τους σκέψεις και προβληματισμούς εκφράζω τις ευχαριστίες μου. Θα ήθελα, κλείνοντας, να ευχαριστήσω θερμά τη Δέσποινα Μπαμπανέλου και την Ειρήνη Σιούτη, που διάβασαν το κείμενο και συνέβαλαν με ιδέες και σχόλια· επίσης, τη Ζαχαρούλα Κασσέρη, που μελέτησε με προσοχή το κείμενο στα διαφορετικά στάδια της εξέλιξής του και έκανε χρήσιμες επισημάνσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Στη συνέχεια θα ασχοληθούμε με τη διαδικασία παραγωγής βιογραφικών αφηγηματικών κειμένων μέσω της διενέργειας βιογραφικών συνεντεύξεων. Η πλέον γνωστή και επεξεργασμένη μέθοδος¹ βιογραφικής συνέντευξης, στον γερμανόφωνο τουλάχιστον χώρο², είναι η *βιογραφική αφηγηματική συνέντευξη*, που εισηγήθηκε ο Fritz Schütze.³

12.1 Η βιογραφική αφηγηματική συνέντευξη

Η βιογραφική αφηγηματική συνέντευξη⁴ είναι ένα είδος «ανοικτής»⁵ συνέντευξης, στην οποία ο ερωτώμενος καλείται απροσχεδίαστα να αφηγηθεί την ιστορία της ζωής του συνολικά ή μια περίοδό της, ανακαλώντας στη μνήμη του προσωπικές εμπειρίες και βιώματα, γεγονότα στα οποία ο ίδιος είχε προσωπική ανάμειξη.

Κατά τη βιογραφική αφηγηματική συνέντευξη ο ερωτώμενος ωθείται να ενεργοποιήσει ως κύριο τρόπο παρουσίασης την *αφήγηση*.⁶ Η αφήγηση διακρίνεται από άλλους τρόπους παρουσίασης καταστάσεων πραγμάτων (όπως η περιγραφή, η επιχειρηματολογία, η αξιολόγηση, ο απολογισμός κ.λπ.), στο βαθμό που προϋποθέτει μια μορφή «αναβίωσης» της ιστορούμενης εμπειρίας. Ο αφηγητής μετατίθεται νοητικά ξανά στη θέση του φορέα της βίωσης ή της δράσης, έστω και από τη φιλτραρισμένη, μέσω της μεταγενέστερης γνώσης του, παροντική σκοπιά. Ανασυνθέτει τη σκηνή, τη λογική της δράσης και πολλές φορές τα συναισθήματα του δρώντος ή του συμμετέχοντος υποκειμένου. Στην *περιγραφή*, αντιθέτως, τα γεγονότα παρουσιάζονται από μια απόσταση, αποστερημένα δηλαδή από τη βιωματική τους επένδυση. Τέλος, στην *επιχειρηματολογία* λαμβάνεται μια «θεωρητική» στάση έναντι των γεγονότων ή των καταστάσεων, που μπορεί να απέχει τόσο από τη βιωματική στάση, όσο και από την καθημερινή πρακτική. Στη βιογραφική αφηγηματική συνέντευξη, μεγαλύτερη έκταση οφείλουν να έχουν οι αφηγήσεις. Βέβαια, στη ροή του λόγου ο ομιλητής ενεργοποιεί και άλλους τρόπους (περιγραφές, αξιολογήσεις, «θεωρίες», επι-

χειρηματολογίες), οι οποίοι λαμβάνονται σοβαρά υπόψη κατά την ανάλυση των συνεντεύξεων.

12.2 Η προεργασία για τη διεξαγωγή μιας βιογραφικής αφηγηματικής συνέντευξης

Έλεγχος συμβατότητας της βιογραφικής αφηγηματικής συνέντευξης με τους στόχους της έρευνας

Ο ερευνητής θα πρέπει κατ' αρχάς να ελέγξει κατά πόσον το συγκεκριμένο είδος της συνέντευξης, με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, ενδείκνυται για τους στόχους του ερευνητικού του προγράμματος. Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι τα εξής:

- Η βιογραφική αφηγηματική συνέντευξη αποτελεί έναν τύπο ανοιχτής συνέντευξης. Αυτό σημαίνει ότι ο αφηγητής διαθέτει την ελευθερία να μορφοποιήσει ο ίδιος την αφήγησή του εντός μιας ευρείας θεματικής. Μια τέτοια θεματική θα μπορούσε λόγω χάριν να είναι η εξιστόρηση της ιστορίας της ζωής του. Αν ο ερευνητής, αντιθέτως, ενδιαφέρεται για μια σειρά συγκεκριμένων ζητημάτων ή επιθυμεί να λάβει απαντήσεις εντός ενός περιορισμένου φάσματος δυνατών αποκρίσεων, τότε η βιογραφική αφηγηματική συνέντευξη δεν είναι η ενδεδειγμένη για την έρευνά του μέθοδος.
- Στη βιογραφική αφηγηματική συνέντευξη ο ερωτώμενος καλείται να ενεργοποιήσει ως επί το πλείστον τον αφηγηματικό τρόπο έκθεσης. Ως εκ τούτου, παράγονται κείμενα στα οποία εμφανίζεται με υψηλή συχνότητα ο αφηγηματικός λόγος. Τα αφηγηματικά κείμενα αποδίδουν παρελθούσες εμπειρίες που είναι χρονικά διατεταγμένες. Θέτουν στο επίκεντρο τα δρώντα υποκείμενα και δίνουν έμφαση στην αλληλοδιαδοχή και την εξέλιξη των γεγονότων καθώς και στις μεταβολές της πραγματικότητας στο πέρασμα του χρόνου. Ο αφηγηματικός τρόπος έκθεσης ενδείκνυται για τη διαχρονική προσέγγιση των φαινομένων καθώς επίσης και για την εξέταση της στάσης των υποκειμένων προς τα γεγονότα, τόσο στο χρόνο της βίωσης, όσο και από μια μεταγενέστερη οπτική. Για τον ερευνητή, που ενδιαφέρεται κυρίως για την καταγραφή των απόψεων και των γνώμων των υποκειμένων έναντι συγκεκριμένων ζητημάτων, η βιογραφική αφηγηματική συνέντευξη αποτελεί μια χρονοβόρα διαδικασία με εξαιρετικά αμφίβολη αποτελεσματικότητα.
- Ένα ακόμη χαρακτηριστικό της βιογραφικής αφηγηματικής συνέντευξης είναι ο βιογραφικός της χαρακτήρας. Ο ερωτώμενος καλεί-

ται να αφηγηθεί την ιστορία της ζωής του συνολικά ή μια περίοδό της, ανακαλώντας στη μνήμη του εμπειρίες και βιώματα, γεγονότα στα οποία ο ίδιος είχε προσωπική ανάμειξη. Αν ο ερευνητής δεν ενδιαφέρεται για το βιοματικό υπόστρωμα του πληροφορητή, αλλά ενδεχομένως μόνο για τις θεωρητικές του τοποθετήσεις ή αντιλήψεις, τότε η περίπτωση της βιογραφικής αφηγηματικής συνέντευξης θα πρέπει να αποκλειστεί.

Λαμβάνοντας υπόψη τα χαρακτηριστικά της βιογραφικής αφηγηματικής συνέντευξης, ο ερευνητής θα πρέπει να αποφασίσει:

- Κατά πόσον, εν όψει των ερωτημάτων και των θεματικών της έρευνας, υπάρχει ενδιαφέρον για την παραγωγή αφηγηματικών κειμένων με βιογραφικό περιεχόμενο.
- Το θεματικό εύρος της αφήγησης, αν δηλαδή θα ζητηθεί από τον ερωτώμενο να θεματοποιήσει την ιστορία της ζωής του στο σύνολό της, ή περιόδους του βίου του, ή ακόμη και ειδικές πτυχές της βιογραφίας του⁷ (π.χ. την επαγγελματική του διαδρομή).

Γνωστική προετοιμασία και σχεδιασμός του θεματικού σκελετού της συνέντευξης

Στο πλαίσιο της προετοιμασίας της συνέντευξης είναι σημαντικό για τον ερευνητή να έχει αποκτήσει ένα υπόβαθρο γενικών γνώσεων σχετικά με το ερευνώμενο θέμα, το πλαίσιο, τον τόπο.⁸ Οι γνώσεις⁹ αυτές μπορεί να προέρχονται από τη μελέτη της σχετικής βιβλιογραφίας, την αναζήτηση στοιχείων για την ιστορία του τόπου ή του πεδίου, την εξέταση των ιστορικοκοινωνικών του χαρακτηριστικών, την έρευνα στον Τύπο, την επίσκεψη στο χώρο, την παρατήρηση, καθώς και από συνεντεύξεις ή άτυπες συνομιλίες με «ειδικούς» (Experts) ή ανθρώπους-κλειδιά (Key-persons).

Ανάλογα με το θεματικό εύρος της συνέντευξης, ο ερευνητής οφείλει να προετοιμάσει: α) μια εναρκτήρια πρόταση ή ερώτηση που θα αποτελέσει το έναυσμα για την αφήγηση, β) εναλλακτικές ερωτήσεις, προτροπές και παρεμβάσεις, για να τις χρησιμοποιήσει σε περίπτωση που ο ερωτώμενος δεν «επικυρώσει» από την αρχή το αφηγηματικό συμβόλαιο, γ) κατάλογο θεμάτων που θα πρέπει, σύμφωνα με τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα, να έχουν καλυφθεί με το πέρας της συνέντευξης, δ) ερωτήσεις αιτιολόγησης, έκφρασης απόψεων, τοποθετήσεων σε σχετικά ζητήματα, για να τεθούν στην τρίτη φάση της συνέντευξης (βλ. παρακάτω), ε) μια λίστα επαλήθευσης (check list), για να ελέγξει αν περιήλθαν σε γνώση του σημαντικά στοιχεία του ερωτώμενου, όπως τόπος γέννησης, ηλικία, εκπαιδευτικό επίπεδο και επάγγελμα του ίδιου και των γονιών του, οικογενειακή κατάσταση, αδέρφια, κ.ά.

Αναζήτηση του πληροφορητή – Οικοδόμηση αμοιβαίας σχέσης εμπιστοσύνης

Η διαδικασία μιας βιογραφικής αφηγηματικής συνέντευξης αποτελεί, τόσο για τον αφηγητή, όσο και για τον ερευνητή, μια εμπειρία έντονης συναισθηματικής φόρτισης και ανταλλαγής. Είναι, ως εκ τούτου, σημαντικό να λάβει χώρα κάτω από τις κατάλληλες συνθήκες και μόνο με ανθρώπους των οποίων τα συγκεκριμένα τους χαρακτηριστικά ή η ιδιαιτερότητα της κατάστασής τους ενδιαφέρουν πραγματικά τον ερευνητή.¹⁰

Η επιλογή των συγκεκριμένων υποκειμένων της έρευνας γίνεται με βάση τις προδιαγραφές που προκύπτουν από τη στρατηγική της δειγματοληψίας¹¹ που εφαρμόζεται. Απαραίτητη προϋπόθεση, ωστόσο, για την επιλογή ενός υποκειμένου είναι, αφενός, να έχει ο ίδιος βιωματική εμπλοκή στα ζητήματα που ενδιαφέρουν την έρευνα και, αφετέρου, να διαθέτει σε ικανό βαθμό την αφηγηματική ικανότητα. Με δυσκολία θα μπορούσε, λόγω χάριν, να ανταποκριθεί στις ανάγκες μιας βιογραφικής αφηγηματικής συνέντευξης κάποιος που δεν γνωρίζει καλά τη γλώσσα, ή ένα μικρό παιδί.¹²

Βασική προϋπόθεση για την επιτυχία της συνέντευξης αποτελεί η οικοδόμηση μιας σχέσης *αμοιβαίας εμπιστοσύνης* μεταξύ του αφηγητή και του συνεντευκτή. Η οικοδόμηση της σχέσης αυτής ξεκινά ήδη από την πρώτη επαφή. Για την οικοδόμηση μιας τέτοιας σχέσης μια σειρά από παράγοντες και ενέργειες είναι ιδιαίτερα σημαντική¹³:

- Θα πρέπει, κατ' αρχάς, να γνωστοποιηθεί στον πληροφορητή η θεματική της έρευνας, ο σκοπός της καθώς και ο φορέας που την υλοποιεί (π.χ. ερευνητικό κέντρο, ινστιτούτο έρευνας, κ.λπ.) ή το πλαίσιο εντός του οποίου διεξάγεται (π.χ. έρευνα στο πλαίσιο εκπόνησης διδακτορικής διατριβής, ερευνητικό πρόγραμμα κ.ά.).
- Θα πρέπει, επίσης, να γνωστοποιηθεί στον πληροφορητή ο λόγος για τον οποίο επελέγη ο ίδιος να συμμετάσχει στην έρευνα καθώς και πώς ο ερευνητής έφτασε σ' αυτόν. Η ύπαρξη ενός κοινού γνωστού, που χαίρει της εμπιστοσύνης του πληροφορητή, αποτελεί μια καλή βάση για την οικοδόμηση μιας ανάλογης σχέσης μεταξύ του συνεντευκτή και του πληροφορητή.
- Θα πρέπει να δοθούν οι αναγκαίες διαβεβαιώσεις σχετικά με τη διαφύλαξη της ανωνυμίας του πληροφορητή και την προστασία των ευαίσθητων προσωπικών του δεδομένων. Θα πρέπει, επίσης, να ενημερωθεί σχετικά με τους τρόπους αξιοποίησης του υλικού, που θα προκύψει από τη συνέντευξη, και να του γνωστοποιηθεί πως σε μια ενδεχόμενη δημοσίευση αποσπασμάτων της συνέντευξης, όλα εκείνα τα στοιχεία, τα οποία θα μπορούσαν να αποκαλύ-

ψουν την ταυτότητα τη δική του ή των άλλων προσώπων που αναφέρονται στη συνέντευξη, θα τροποποιηθούν.¹⁴

Ζητήματα που πρέπει να διευθετηθούν πριν τη διεξαγωγή της συνέντευξης

- Θα πρέπει να καταστεί σαφής η διαδικασία της βιογραφικής αφηγηματικής συνέντευξης: να συναφθεί, δηλαδή, το «*αφηγηματικό συμβόλαιο*». Ο ερωτώμενος θα πρέπει να κατανοήσει πως κατά τη διαδικασία της συνέντευξης δεν θα ενεργοποιηθεί το επικοινωνιακό σχήμα των ερωταποκρίσεων, σύμφωνα με το οποίο ο ένας ρωτά και ο άλλος απαντά, ούτε βέβαια αυτό της ελεύθερης συζήτησης. Στο πρώτο και κύριο μέρος της αφηγηματικής συνέντευξης καλείται να *αφηγηθεί* απρόσκοπτα και χωρίς παρεμβάσεις του συνεντευκτή την ιστορία της ζωής του ή μια περίοδό της. Θα πρέπει, λοιπόν, να συναινέσει στους όρους της συγκεκριμένης διαδικασίας.¹⁵
- Θα πρέπει να ζητηθεί και να διασφαλιστεί η *άδεια καταγραφής* της συνέντευξης (ηχογράφησης ή και βιντεοσκόπησης). Εξαιτίας της πολυπλοκότητας και της πυκνότητας που χαρακτηρίζει τα αφηγηματικά κείμενα, αλλά και του συνυπολογισμού των μορφολογικών στοιχείων κατά την ερμηνεία τους, η ηλεκτρονική καταγραφή των αφηγηματικών συνεντεύξεων κρίνεται απολύτως αναγκαία. Ως εκ τούτου, η συναίνεση του πληροφορητή στο ζήτημα αυτό αποτελεί ένα από τα κεντρικά σημεία κατά τη διαδικασία των συνεννοήσεων στο προκαταρκτικό στάδιο.

12.3 Η διαδικασία της βιογραφικής αφηγηματικής συνέντευξης

Η βιογραφική αφηγηματική συνέντευξη αποτελεί μια σύνθετη επικοινωνιακή διαδικασία που περιλαμβάνει τρεις διακριτές μεταξύ τους φάσεις:

- τη φάση της κύριας αφήγησης,
- τη φάση των παρεπόμενων ερωτήσεων,
- τη φάση των ερωτήσεων απολογισμού και των ελεύθερων ερωτήσεων.

Η φάση της κύριας αφήγησης

Η συνέντευξη ξεκινά με έναυσμα του συνεντευκτή που προτρέπει τον ερωτώμενο να αφηγηθεί την ιστορία της ζωής του¹⁶, χωρίς, ωστόσο, να ιεραρχεί θεματικές ή να υποβάλλει οπτικές.¹⁷ Ο αφηγητής θα πρέπει εξ αρχής να αφηθεί ελεύθερος να επιλέξει αυτόνομα την αφηγηματική διαδρομή που θα ακολουθήσει και να οικοδομήσει ο ίδιος τη μορφή των αφηγήσεών

του. Θα πρέπει να παρέχεται στον αφηγητή ανοικτός ορίζοντας ως προς τα θέματα που θα επιλέξει, τη σειρά που θα τα αναφέρει και τον τρόπο που θα τα συναρμόσει. Το έναυσμα θα πρέπει να είναι τέτοιο που να εγείρει απροσχεδίαστες αφηγήσεις από την πλευρά του αφηγητή σχετικά με συμβάντα και βιώματα που είναι σημαντικά γι' αυτόν, και όχι άλλου είδους εκφορές του λόγου (περιγραφικές ή θεωρητικές τοποθετήσεις).

Ο αφηγητής, αφού κατανοήσει την προτροπή του συνεντευκτή και «επικυρώσει» το αφηγηματικό συμβόλαιο, ξεκινά μια περισσότερο ή λιγότερο εκτενή αφήγηση – που μπορεί να διαρκέσει από 10 λεπτά έως και μία ώρα –, στην οποία παρουσιάζει την ιστορία της ζωής του ως αλληλοδιαδοχές γεγονότων και καταστάσεων που συνιστούν μια βιογραφική εξέλιξη, καταλήγοντας κατά κανόνα στο παροντικό σημείο. Σε όλο αυτό το διάστημα ο συνεντευκτής πρέπει να παρακολουθεί με προσοχή, χωρίς να παρεμβαίνει ή να κατευθύνει τον αφηγητή. Παρέχει μόνον ενδείξεις στον αφηγητή ότι τον παρακολουθεί με αμείωτο ενδιαφέρον. Αυτές οι ενθαρρυντικές ενδείξεις έχουν κατά κανόνα το χαρακτήρα των μη λεκτικών μηνυμάτων (νεύματα, κινήσεις της κεφαλής, παραγλωσσικές εκφράσεις). Οι ενδείξεις αυτές θα πρέπει να δηλώνουν ότι ο συνεντευκτής παρακολουθεί τα λεγόμενα με ενδιαφέρον, αλλά σε καμία περίπτωση ότι συμφωνεί ή διαφωνεί με αυτά. Σε όλο αυτό το διάστημα ο συνεντευκτής εντοπίζει κενά, ασάφειες, αποσιωπήσεις και τις σημειώνει για να θέσει σχετικά ερωτήματα στη δεύτερη φάση της συνέντευξης.

Βασική αρχή που διέπει τη διαδικασία της συνέντευξης, και πρωτίστως την πρώτη της φάση, είναι η «αρχή της ανοικτότητας» (Hoffmann-Riem 1980), μια από τις κεντρικές κατευθύνσεις της ποιοτικής ερευνητικής προσέγγισης, σύμφωνα με την οποία πρέπει να παρέχεται στο υποκείμενο της έρευνας η δυνατότητα να αρθρώνει ελεύθερα το λόγο του εντός του δικού του πλαισίου αναφορών.¹⁸

Η φάση των παρεπόμενων ερωτήσεων

Όταν τελειώσει η φάση της κύριας αφήγησης, γεγονός που δηλώνεται συνήθως με κάποια χαρακτηριστική ένδειξη¹⁹ από τον αφηγητή, τότε αρχίζει η δεύτερη φάση της συνέντευξης, αυτή των ερωτήσεων που ανέκυψαν από την ίδια την αφήγηση. Σε αυτή τη δεύτερη φάση ο στόχος είναι διττός: αφενός, επιχειρείται να δοθούν εναύσματα για τη συνέχιση αφηγηματικών διαδρομών που, ενώ ξεκίνησαν κατά την κύρια αφήγηση, διακόπηκαν ή έμειναν ημιτελείς· αφετέρου, επιδιώκεται να προκληθούν νέες αφηγήσεις, με αφορμή κομβικά σημεία της κύριας αφήγησης, αποσιωπήσεις, ασάφειες, υπεκφυγές, και να καλυφθούν με αυτό τον τρόπο τα κενά της αφήγησης του πρώτου μέρους. Οι ερωτήσεις οφείλουν να είναι και εδώ τέτοιες που να εγείρουν αφηγήσεις. Αποφεύγονται, ως εκ τούτου, ερωτήσεις που

προκαλούν αιτιολογήσεις ή έκφραση απόψεων (π.χ. «γιατί...», «σε τι οφείλεται...», «πώς κρίνετε...»).²⁰ Αντιθέτως, ενδείκνυνται ερωτήσεις που αναφέρονται²¹:

- (α) Στη χρονική αλληλουχία των γεγονότων (π.χ. «Μου μιλήσατε πριν για την απόφασή σας να εγκαταλείψετε το σχολείο. Τι έγινε στη συνέχεια;»).
- (β) Σε προσδιορισμένες βιογραφικές περιόδους (π.χ. «Αναφερθήκατε προηγουμένως στα παιδικά σας χρόνια στο χωριό. Μπορείτε να θυμηθείτε κάποια σημαντικά για εσάς περιστατικά από εκείνα τα χρόνια;»).
- (γ) Σε καταστάσεις που μνημονεύθηκαν κατά την κύρια αφήγηση (π.χ. «Αναφέρατε προηγουμένως την κατάταξή σας στο στρατό, μπορείτε να μου διηγηθείτε επακριβώς τη διαδικασία αυτή;»).
- (δ) Σε απόψεις, επιχειρήματα ή αξιολογήσεις που αναφέρθηκαν από τον αφηγητή, ζητώντας του να τα τεκμηριώσει αφηγηματικά (π.χ. «Αναφέρατε πριν ότι η εργασία ενός διοικητικού υπαλλήλου δεν αποτιμάται θετικά, θα θέλατε να μου αναφέρετε ένα παράδειγμα από την προσωπική σας εμπειρία;»).

Η φάση των ερωτήσεων απολογισμού και των ελεύθερων ερωτήσεων

Στην τελευταία φάση ο συνεντευκτής δύναται να θέσει όλων των ειδών τις ερωτήσεις καθώς και να ζητήσει τις εκτιμήσεις, αξιολογήσεις και απόψεις του ερωτώμενου για όλα τα ζητήματα που τον ενδιαφέρουν. Έχει τη δυνατότητα να ζητήσει από τον ερωτώμενο να κάνει συνολικούς απολογισμούς για εξελίξεις και περιόδους του βίου του. Μπορεί να εντοπίσει αντιφάσεις στο λόγο του πληροφορητή ή να του ζητήσει να τοποθετηθεί σε αντιτιθέμενες απόψεις. Μπορεί, επίσης, να ελέγξει αν έχουν καλυφθεί επαρκώς κατά τη συνέντευξη όλα τα ζητήματα που εμπίπτουν στην ερευνητική του θεματική.

Η συνέντευξη κλείνει, συνήθως, αφού ζητηθεί από τον πληροφορητή να αποτιμήσει γενικά τη διαδικασία της συνέντευξης. Είναι δε χρήσιμο να διασφαλιστεί η δυνατότητα μιας νέας συνάντησης σε περίπτωση που κατά την επεξεργασία του κειμένου της συνέντευξης ανακύψουν νέα ερωτήματα.

12.4 Η στάση του συνεντευκτή κατά τη διενέργεια μιας βιογραφικής αφηγηματικής συνέντευξης. Βασικές αρχές

Η διαχείριση της επικοινωνιακής κατάστασης της συνέντευξης κατά τρόπο ώστε να υποστηριχθεί ο ερωτώμενος να ανακαλέσει στη μνήμη του και να

αφηγηθεί την ιστορία της ζωής του ή μέρος αυτής, προϋποθέτει ειδικές τεχνικές και δεξιότητες από την πλευρά του συνεντευκτή. Η διαδικασία αυτή, παρότι στηρίζεται σε οικείες από την καθημερινότητα μορφές έκφρασης (όπως η αφήγηση), εμπριέχει δυσκολίες, διότι προϋποθέτει στάσεις από την πλευρά του συνεντευκτή που δεν προσομοιάζουν σε εκείνες που υιοθετεί όποιος μετέχει στις καθημερινές συναναστροφές και συνομιλίες, όπως, για παράδειγμα, η στάση της «συγκρατημένης και ενεργούς ακρόασης» (Rosenthal 1995: 186).

Σύμφωνα με την G. Rosenthal (1995: 186 κ.ε.), ο συνεντευκτής οφείλει να διευθύνει την επικοινωνιακή κατάσταση της βιογραφικής αφηγηματικής συνέντευξης κατά τρόπο ώστε:

- α) *Να παραχωρείται στον αφηγητή η δυνατότητα να οργανώσει τη μορφή της αφήγησής του σύμφωνα με τις δικές του επιλογές.*
- β) *Να υποβοηθούνται οι διαδικασίες ενεργοποίησης της μνήμης.*
- γ) *Να αισθανθεί ο αφηγητής την άνεση να αναφερθεί ακόμη και σε δυσάρεστες θεματικές περιοχές.*
- δ) *Να διασφαλίζεται η δυνατότητα στον αφηγητή να αναφερθεί σε θέματα και πτυχές της ζωής του, ακόμη και αν αυτές υπερβαίνουν μια στενή κατανόηση του εξεταζόμενου θέματος.*
- ε) *Να τηρεί ο ίδιος τη στάση της προσεκτικής και ενεργητικής ακρόασης.*
- στ) *Να ενισχύει τη σκηνική ανάκληση στη μνήμη.*

Σύμφωνα με τις παραπάνω αρχές, ο συνεντευκτής οφείλει να παραχωρήσει στον αφηγητή τη δυνατότητα να δομήσει την αφήγησή του χωρίς τη δική του παρέμβαση. Ο αφηγητής είναι αρμόδιος να αποφασίσει τι ανήκει σε μια θεματική περιοχή και τι όχι, σε ποιο ευρύτερο πεδίο τοποθετείται η θεματική αυτή περιοχή και από ποια μέρη αποτελείται. Μια απροσχεδίαστη και άνευ παρεμβάσεων αφήγηση μπορεί να καταδείξει ποιες περιοχές του βίου ανήκουν, κατά τον αφηγητή, σε μια συγκεκριμένη βιογραφική δέση, πώς εκδηλώνονται οι διάφορες θεματικές περιοχές στη διαδοχική εξέλιξη της αφήγησης του βίου, πότε ξεκινά η ιστορία της κάθε θεματικής περιοχής και πού τελειώνει.

Η αρχή της απρόσκοπτης μορφοποίησης του «σεναρίου» των αφηγήσεων από τον ίδιο τον αφηγητή εδράζεται στην πεποίθηση πως η σημασία των επιμέρους επεισοδίων μιας ιστορίας ζωής —τόσο ως βιωμένων εμπειριών, όσο και ως προς τη σημερινή στάση του υποκειμένου προς αυτά— μπορεί να ανασυγκροτηθεί μόνο σε σχέση με το πώς έχουν τοποθετηθεί εντός της συνολικής βιογραφικής αυτοπαρουσίασης. Ο τρόπος με τον οποίο ο αφηγητής μορφοποιεί την παρουσίασή του, το τι αφηγείται, το τι αφήνει απέξω, σε ποια θεματικά πεδία εντάσσει τα βιογραφικά του βιώματα, πα-

ρέχει πρόσβαση στη δομή της βιογραφικής αυτο-πρόσληψης και στη σημασία των εμπειριών του βίου του. Έτσι μπορεί να αποκαλυφθεί τόσο η παρούσα βιογραφική στρατηγική, με την οποία επιχειρεί ο αφηγητής να επιδιορθώσει συμβολικά τις ρήξεις που περιλαμβάνονται στην ιστορία της ζωής του, όσο και η βιογραφική σημασία της βιωμένης εμπειρίας (Rosenenthal 1995: 193).

Αντιθέτως, οι παρεμβάσεις του συνεντευκτή έχουν ως αποτέλεσμα να συμμετέχει και αυτός στην οργάνωση της αφήγησης. Μέσω των παρεμβάσεων, των διακοπών και των ερωτήσεων ο συνεντευκτής επηρεάζει τον προσανατολισμό του αφηγητή, καθορίζει σε σημαντικό βαθμό την εξέλιξη των θεμάτων, τη μεταξύ τους σύνδεση, αλλά και τη σημαντικότητά τους.

Η αρχή της απρόσκοπτης μορφοποίησης της αφήγησης από τον ίδιο τον αφηγητή συμβαδίζει με τη θεώρηση της εξεταζόμενης περίπτωσης ως συνολικής δομής που διαπερνάται από μια εσωτερική λογική. Σκοπό του ερευνητή, στο στάδιο της ανάλυσης, αποτελεί η ανασυγκρότηση της ενυπάρχουσας λογικής, που αποτυπώνεται στο κείμενο, και όχι η υπαγωγή των μερών και των τμημάτων της αφήγησης σε προϋπάρχοντα συστήματα κατηγοριών.

Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης ο αφηγητής πρέπει να αφήνεται να «παρασυρθεί» στο ρεύμα των αναθυμήσεών του. Ως εκ τούτου, κάθε παρέμβαση του συνεντευκτή, που θα μπορούσε να ανακόψει το ρεύμα αυτό, αντενδείκνυται. Η ανακοπή του ρεύματος των αναμνήσεων μπορεί πολύ εύκολα να οδηγήσει τον αφηγητή στην εγκατάλειψη του αφηγηματικού λόγου και τη μετάβαση σε περιγραφικές αναφορές ή σε θεωρητικές διατυπώσεις. Με τις παρεμβάσεις ή τις ερωτήσεις του ο συνεντευκτής αποκτά την πρωτοβουλία στον καθορισμό των θεμάτων, με κίνδυνο να εγκαθιδρυθεί μετά από λίγο το επικοινωνιακό σχήμα των ερωταποκρίσεων. Αντιθέτως, όταν αφηθεί ο αφηγητής στο ρεύμα της αφήγησης και διαπιστώσει το αμείωτο ενδιαφέρον του συνεντευκτή προς τις διηγήσεις του, τότε χαλαρώνει ο αυτοέλεγχος και οι αφηγήσεις γίνονται πιο εκτενείς και πυκνές.²²

Συχνά ο αφηγητής αισθάνεται την ανάγκη να επικυρώσει ρητά το ενδιαφέρον του συνεντευκτή σε σχέση με αυτά που διηγείται. Στην περίπτωση αυτή ο συνεντευκτής οφείλει να δηλώσει το ενδιαφέρον του και να ζητήσει από τον αφηγητή να συνεχίσει.²³ Άλλοτε πάλι ο αφηγητής προσπαθεί να εμπλέξει το συνεντευκτή σε μια αμφίδρομη ανταλλαγή απόψεων ή να αποσπάσει την αποδοχή του επί των τοποθετήσεών του. Η πίεση είναι οξύτερη όταν οι θεματικές περιοχές που παρουσιάζονται έχουν έναν ιδιαίτερο ηθικό ή αξιολογικό χρωματισμό.²⁴

Ο συνεντευκτής μπορεί να υποβοηθήσει τον αφηγητή να ανακαλέσει στη μνήμη του σημαντικά γεγονότα ή εξελίξεις, κάνοντας ερωτήσεις που αφορούν στοιχεία και λεπτομέρειες του πλαισίου της δράσης και του σκηνη-

κού («Προσπαθήστε να θυμηθείτε τη στιγμή που... ήταν κάποιος άλλος μαζί σας;... με ποιον ήρθατε πρώτα σε επαφή;»). Η ανάκληση στη μνήμη μιας λεπτομέρειας μπορεί να αποτελέσει το έναυσμα για την ενεργοποίηση μεγαλύτερων περιοχών της μνήμης.

Η βιογραφική αφηγηματική συνέντευξη είναι μια ειδική επικοινωνιακή σχέση κατά την οποία ο αφηγητής καλείται να εκθέσει ενώπιον ενός μη οικείου σημαίνοντος άλλου την προσωπική του ιστορία. Το ενδιαφέρον του συνεντευκτή να μάθει για την ιστορία του αφηγητή, από τη μια, και η αποκάλυψη συναισθηματικά επενδυμένων προσωπικών πτυχών της ζωής του αφηγητή, από την άλλη, δημιουργούν, όσο προχωρά η επικοινωνιακή ανταλλαγή, μια σχέση ιδιότυπης οικειότητας μεταξύ των δύο.²⁵ Η οικειότητα αυτή δεν μπορεί να παραχθεί τεχνητά. Χτίζεται κατά τη διάρκεια της διάδρασης που ξεκινά ήδη από την πρώτη επαφή. Η ειλικρίνεια, η εγκαρδιότητα, το γνήσιο ενδιαφέρον για την κάθε ατομική ιστορία ζωής και ο σεβασμός γι' αυτήν αποτελούν απαραίτητα στοιχεία για την οικοδόμηση μιας σχέσης οικειότητας και εμπιστοσύνης. Τα στοιχεία αυτά αναδεικνύονται με αδιόρατο τρόπο σε όλες τις εκδηλώσεις της συνάντησης του συνεντευκτή με τον αφηγητή. Σημαντικό είναι να διασφαλιστεί η αμοιβαία αποδοχή και να αισθανθεί ο αφηγητής την ασφάλεια πως δεν πρόκειται να κριθεί από το συνεντευκτή για πράξεις του ή καταστάσεις που έζησε.

Η επιτυχία μιας αφηγηματικής συνέντευξης εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το πλαίσιο της διεξαγωγής της. Η οικεία ατμόσφαιρα, η άνεση χώρου και χρόνου, και οι σχέσεις αμοιβαίας εμπιστοσύνης αποτελούν κρίσιμους όρους για ένα τέτοιο εγχείρημα. Συχνά, όμως, στο χώρο της εφαρμοσμένης ερευνητικής πρακτικής ο ερευνητής καλείται να πραγματοποιήσει συνεντεύξεις κάτω από ιδιαίτερες ή δύσκολες συνθήκες. Το πλαίσιο εντός του οποίου πραγματοποιήθηκε η συνέντευξη (παρουσία τρίτων προσώπων, πίεση χρόνου, συχνές διακοπές, κ.ά.) θα πρέπει να ληφθεί υπόψη κατά την επεξεργασία των βιογραφικών αφηγήσεων. Για το σκοπό αυτό είναι σημαντική μια λεπτομερής καταγραφή των συνθηκών και των όρων της συνέντευξης.

12.5 Σύνταξη έκθεσης σχετικά με τη διαδικασία της συνέντευξης

Μετά το πέρας της επικοινωνιακής διαδικασίας της συνέντευξης ο ερευνητής οφείλει να συντάξει μια έκθεση σχετικά με τις συνθήκες και την εξέλιξη της διαδικασίας αυτής. Ενδείκνυται η έκθεση αυτή να συντάσσεται πριν παρέλθει σημαντικό χρονικό διάστημα, έτσι ώστε να είναι νωπές οι εντυπώσεις από το γεγονός της συνέντευξης. Η εν λόγω έκθεση δύναται να περιλαμβάνει πληροφορίες σχετικά με τα εξής θέματα.²⁶

- Ο τρόπος γνωριμίας με τον πληροφορητή.
- Περιγραφή της διαδικασίας που ακολουθήθηκε για τη συμφωνία διενέργειας της συνέντευξης.
- Εκτίμηση των κινήτρων, προσδοκιών και των ενδεχόμενων δισταγμών του πληροφορητή σε σχέση με τη συμμετοχή του στη διαδικασία της συνέντευξης.
- Ο τόπος και ο χρόνος της συνέντευξης. Περιγραφή του χώρου.
- Περιγραφή του καλωσορίσματος και του χαιρετισμού – η επικοινωνία πριν την έναρξη της καταγραφής της συνομιλίας.
- Ενδεχόμενη παρουσία τρίτων προσώπων, η στάση τους κατά τη συνέντευξη.
- Άλλου είδους διακοπές ή προσκόμματα.
- Ακριβής περιγραφή του αφηγητή (εμφάνιση, ντύσιμο, χειρονομίες, διάθεση).
- Ατμόσφαιρα κατά τη συνομιλία, είδος της ψυχικής επαφής (π.χ. εγγύτητα, αποστασιοποίηση).
- Διάθεση και βαθμός συνεργασίας από την πλευρά του πληροφορητή.
- Ύφος και τρόπος ομιλίας (π.χ. διδακτικός, επιτηδευμένος, σαρκαστικός, ειρωνικός).
- Αφηγηματική διάθεση (αυθόρμητη αφήγηση ή κατόπιν αναγκαίων παρεμβάσεων του συνεντευκτή).
- Αλλαγές των παραπάνω παραμέτρων κατά την εξέλιξη της συνέντευξης.
- Τρόπος αποχαιρετισμού.
- Καταγραφή αξιοσημείωτων γεγονότων κατά τη διάρκεια της συνέντευξης (π.χ. στιγμές έντονης συναισθηματικής φόρτισης) – καταγραφή σημαντικών πληροφοριών που δεν καταγράφηκαν στο μαγνητόφωνο.
- Καταγραφή των συναισθημάτων του συνεντευκτή κατά τη διάρκεια της συνέντευξης (αμηχανία, θυμός, ευχαρίστηση) και σκέψεις που έκανε σχετικά με δικές του εμπειρίες ή ιστορίες.²⁷

Η σύνταξη μιας τέτοιας έκθεσης παρέχει σημαντικές πληροφορίες που θα πρέπει να ληφθούν σοβαρά υπόψη κατά την ανάλυση της συνέντευξης. Βοηθά, επίσης, τον ερευνητή να επαναφέρει στη μνήμη του μετά από καιρό το πλαίσιο, την ατμόσφαιρα και τις συνθήκες της συνέντευξης. Τέλος, δίνει τη δυνατότητα σε άλλους ερευνητές, πέραν του συνεντευκτή, που επιχειρούν να αναλύσουν το κείμενο της συγκεκριμένης αφήγησης, να γνωρίσουν σημαντικές πληροφορίες για το πλαίσιο και τη διαδικασία της συνέντευξης.

12.6 Η διαδικασία της μεταγραφής

Μεταγραφή (Transcription) καλείται η μετατροπή σε γραπτό κείμενο των ηχογραφημένων ή βιντεοσκοπημένων λεκτικών διαδράσεων σύμφωνα με καθορισμένους κανόνες σημειογραφίας (Lucius-Hoene και Deppermann 2002: 308). Μέσω της διαδικασίας της μεταγραφής οι ακουστικές ή οπτικο-ακουστικές καταγραφές του λόγου, που αναπτύσσονται από τους συνομιλούντες κατά τη διαδικασία της συνέντευξης, αποδίδονται σε γραπτό κείμενο. Με αυτό τον τρόπο «αντικειμενοποιούνται» και καθίστανται εμπειρικό υλικό προς ανάλυση, αλλά και δεδομένα για την τεκμηρίωση και τον έλεγχο των αποτελεσμάτων της έρευνας.

Κατά τη διαδικασία της μεταγραφής πρέπει να αποτυπώνονται όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά της αποδιδόμενης διάδρασης, τα οποία είναι σημαντικά για την ανασυγκρότηση του νοήματος που παράχθηκε σε αυτήν. Θα πρέπει, ως εκ τούτου, να τηρείται ευλαβικά η διαδοχική αλληλουχία των λεχθέντων και να απεικονίζεται η χρονική διάρκεια σημαντικών παύσεων ή σιωπών. Θα πρέπει, επίσης, να καταγράφονται λάθη, παραδρομές, διακοπές, επαναλήψεις του λόγου και να αποδίδεται ο λόγος στην προφορική και όχι στη γραπτή του μορφή. Είναι σημαντικό να αποδίδονται παραγλωσσικά στοιχεία που αποδίδουν την ένταση και τη διάθεση της συνομιλίας (γέλιο, έντονος τονισμός κ.ά.). Δεν πρέπει, τέλος, να περιορίζεται η μεταγραφή μόνο στην απόδοση των λόγων του πληροφορητή, αλλά και αυτών του συνεντευκτή.

Υπάρχουν διαφορετικά συστήματα σημειογραφίας, τα οποία διαφοροποιούνται ως προς το εύρος των λεπτομερειών που απεικονίζουν.²⁸ Η επιλογή ενός από τα συστήματα αυτά, ή ακόμη και η δημιουργία ενός νέου, σχετίζεται με το είδος της ανάλυσης που υιοθετείται από τον κάθε ερευνητή καθώς και τη στοχοθεσία της έρευνας. Εάν κατά την ανάλυση λαμβάνονται υπόψη μόνον οι σημαντικότερες παραγλωσσικές ενδείξεις (παύσεις, επαναλήψεις, επιτονισμός, γέλιο) και όχι τα ιδιαίτερα φωνολογικά χαρακτηριστικά, τότε υιοθετείται ένα απλούστερο σύστημα σημειογραφίας, που καθιστά το κείμενο ευκολότερα αναγνώσιμο.²⁹

ΣΥΜΒΟΛΑ ΜΕΤΑΓΡΑΦΗΣ³⁰

Σύμβολο	Επεξήγηση	Παράδειγμα
I	Αγκύλες στην αριστερή πλευρά δηλώνουν το σημείο όπου ο λόγος ενός ομιλητή επικαλύπτεται από το λόγο ενός άλλου.	A: Μετά αναγκαστήκαμε να [επιστρέψουμε B: [στην Ελλάδα;
=	Το σύμβολο «ίσον» στο τέλος μιας σειράς και στην αρχή μιας άλλης δηλώνει ότι δεν υπάρχει παύση ανάμεσα στις δύο σειρές.	A: Είμαστε ενήμεροι για την έρευνα = B: = Ναι, θα θέλατε να μας πείτε την άποψη σας;
(4)	Οι αριθμοί ανάμεσα σε παρενθέσεις δηλώνουν το χρόνο σιωπής σε δευτερόλεπτα.	Ναι (4) έτσι ξεκίνησαν όλα.
(.)	Η τελεία ανάμεσα σε παρενθέσεις δηλώνει σύντομη διακριτή παύση στην ομιλία, πιθανόν όχι μεγαλύτερη από ένα δευτερόλεπτο.	Τα κατάφερε (.) μετά από πολλές προσπάθειες.
_____	Η υπογράμμιση δηλώνει έμφαση, μέσω της ανύψωσης του τόνου της φωνής ή/και της έντασής του.	<u>Τι συμβαίνει;</u>
:	Η άνω και κάτω τελεία δηλώνει προέκταση του αμέσως προηγούμενου ήχου.	Ε:ντάξει; Ρώτησε με ανήσυχο ύφος.
ΛΕΞΗ	Τα κεφαλαία γράμματα δηλώνουν τμήμα ομιλίας που εκφέρεται σε σημαντικά υψηλότερη ένταση.	Μου διηγήθηκε τα πάντα και ΘΥΜΩΣΑ ΠΟΛΥ.
()	Το κενό σε παρενθέσεις δηλώνει αδυναμία κατανόησης της έκφρασης κατά την απομαγνητοφώνηση.	Μετά πήγαμε () αξιοποιώντας όλα τα μέσα που διαθέταμε εκείνη την εποχή.

(συνεχίζεται)

(συνέχεια)

Σύμβολο	Επεξήγηση	Παράδειγμα
(Λέξεις)	Λέξεις ανάμεσα σε παρενθέσεις δηλώνουν αβεβαιότητα ως προς την ακρίβεια των αποδιδόμενων λέξεων κατά την απομαγνητοφώνηση.	<i>Το σπίτι απείχε (διακόσια) μέτρα από την πλατεία του χωριού.</i>
((Λέξεις))	Λέξεις ανάμεσα σε διπλές παρενθέσεις δηλώνει συμπληρωματική εκτός ομιλίας πληροφορία ή περιγραφή που παρατίθεται από τον ερευνητή.	<i>Αποκαλύφθηκε το μυστικό της οικογένειας ((αναστεναγμός)) και τότε ξεκίνησαν όλα.</i>
'Λέξεις'	Λέξεις εντός αποστρόφων δηλώνουν την πτωτική ένταση της φωνής στο συγκεκριμένο σημείο.	<i>Οι άλλοι τον θεωρούσαν 'καρφί'.</i>

Σημειώσεις

1. Επιλέγουμε τον όρο «μέθοδος» αντί του όρου «τεχνική», διότι η βιογραφική αφηγηματική συνέντευξη αποτελεί μια πολυεπίπεδη διαδικασία παραγωγής ερευνητικών δεδομένων που προϋποθέτει την εμπλοκή του συνεντευκτή σε μια σύνθετη επικοινωνιακή διάδραση με τον αφηγητή, και όχι μια πρακτική τεχνική συλλογής δεδομένων. Βλ. σχετικά και Mason (1996/2003: 86).

2. Η επιρροή της βιογραφικής αφηγηματικής συνέντευξης, είτε στην εκδοχή του Fr. Schütze, είτε στην ελαφρώς παραλλαγμένη εκδοχή των W. Fischer – Rosenthal και G. Rosenthal, έχει υπερβεί τα σύνορα του γερμανόφωνου χώρου. Βλ. ενδεικτικά Bauer (1996). Η συγκεκριμένη πρόταση αποτελεί μια από τις κεντρικές μεθόδους παραγωγής εμπειρικού υλικού που χρησιμοποιείται από το δίκτυο ευρωπαϊών ερευνητών, το οποίο έχει συσταθεί γύρω από το πρόγραμμα SOSTRIS (Social Strategies in Risk Society). Βλ. Wengraf (2001). Η Herlinde Maindok (2003: 97) χαρακτηρίζει τη βιογραφική αφηγηματική συνέντευξη ως την πλέον επιφανή και επεξεργασμένη τεχνική συνέντευξης γενικά στο χώρο της ποιοτικής κοινωνικής έρευνας.

3. Βλ. Schütze (1983).

4. Για τη βιογραφική αφηγηματική συνέντευξη, βλ. μεταξύ άλλων Schütze (1983), Bohnsack (1999), Rosenthal (1995), Fischer-Rosenthal και Rosenthal (1997), Alheit (1997), Maindok (2003).

5. Ο όρος «ανοικτή» συνέντευξη έχει προταθεί από τον Martin Kohli (1978) σε αντίθεση προς την τυποποιημένη («κλειστή») συνέντευξη. Υποδηλώνει μια επικοινωνιακή κατάσταση κατά την οποία διασφαλίζεται στον πληροφορητή μεγαλύτερη αυτενέργεια. Ο ερωτώμενος έχει την ευχέρεια, τοποθετούμενος στις θεματικές της συνέντευξης, να διατυπώνει επί μακρόν τον δικό του λόγο και να αναπτύσσει τα θέματα με τη σειρά που αυτός επιθυμεί. (Kohli, 1978: 7). Αντιθέτως, στις τυποποιημένες συνεντεύξεις η επικοινωνιακή διάδραση επικεντρώνεται γύρω από τη συμπλήρωση ενός ερωτηματολογίου που ορίζει τη σειρά των ζητημάτων αλλά και το φάσμα των δυνατών απαντήσεων.

6. Η αφήγηση αποτελεί μια μορφή έκθεσης, η οποία αποδίδει μια παρελθούσα εξέλιξη γεγονότων. Εμπειριέχει δε τη διάσταση της μεταβολής που λαμβάνει χώρα λόγω της δράσης των υποκειμένων σε συγκεκριμένες καταστάσεις. Αποδίδει επίσης τη χρονική, συχνά δε και την αιτιώδη αλληλουχία των γεγονότων.

7. Ακόμη και σε περιπτώσεις που το ενδιαφέρον του ερευνητή περιορίζεται σε μια ειδική θεματική, ενδείκνυται οι αφηγηματικές συνεντεύξεις να περιλαμβάνουν το σύνολο της βιογραφίας. Με τον τρόπο αυτό μπορεί να αναζητηθεί στη συνέχεια πώς η συγκεκριμένη θεματική εντάσσεται εντός της συνολικής βιογραφίας και αποκτά βιογραφική σημασία, πώς αξιολογείται έναντι των προηγούμενων γεγονότων, καταστάσεων και σχεδίων, πώς επηρεάζει ενδεχομένως τη συνολική βιογραφική σκοπιά. Βλ. Rosenthal (1995).

8. Βλ και Thomson (1978/2002: 273).

9. Οι γνώσεις αυτές θα αξιοποιηθούν τόσο για την επιτυχή διενέργεια της συνέντευξης, όσο και για τη διεισδυτική ερμηνεία του κειμένου που θα προκύψει από αυτή. Για τη σημασία της προγενέστερης γνώσης ως πλαισίου ευαισθητοποίησης του ερευνητή κατά τη διαδικασία της ανάλυσης, βλ. παρακάτω Κεφ. IV.13.3.

10. Βλ. Alheit (1997: 141).

11. Είναι εξαιρετικά σύνηθες να ακολουθείται σε έρευνες που υιοθετούν τη βιογραφική προσέγγιση η στρατηγική της *θεωρητικής δειγματοληψίας*. Η θεωρητική δειγματοληψία αποτελεί μια τεχνική επιλογής περιπτώσεων που εισηγήθηκαν οι Glaser και Strauss (1967), στο πλαίσιο της μεθοδολογικής τους στρατηγικής που είναι γνωστή ως «εμπειρικά θεμελιωμένη θεωρία» (Grounded Theory). Κατά τη θεωρητική δειγματοληψία η επιλογή των περιπτώσεων γίνεται σταδιακά και παράλληλα με τη διαδικασία επεξεργασίας του υλικού, την οποία μάλιστα προϋποθέτει. Η επιλογή των πρώτων περιπτώσεων γίνεται με κριτήριο στοιχεία που προέρχονται από την έρευνα πεδίου ή τη θεωρητική προπαρασκευή. Η επεξεργασία των πρώτων αυτών περιπτώσεων αναδεικνύει τα θεωρητικά εκείνα κριτήρια που θα αποτελέσουν τη βάση για τη συλλογή των επομένων. Η θεωρητική δειγματοληψία βασίζεται στη *συνεχή συγκριτική μέθοδο* (constant comparative method). Ο ερευνητής αναζητά περιπτώσεις επιδιώκοντας τη μεγιστοποίηση ή την ελαχιστοποίηση των διαφορών ως προς εκείνα τα χαρακτηριστικά τους που παρουσιάζουν θεωρητικό ενδιαφέρον. Επιχειρείται, έτσι, με τη σύγκριση και την αντιπαράθεση των περιπτώσεων, να προσδιοριστούν όσο το δυνατόν καλύτερα και να έχουν μεγαλύτερη ισχύ οι θεωρητικές κατηγορίες που αναπτύσσονται. Η συλλογή των περιπτώσεων σταματά όταν επέλθει ο «*θεωρητικός κορεσμός*» (theoretical saturation) όταν,

δηλαδή, οι πρόσθετες περιπτώσεις που συλλέγονται δεν εμπλουτίζουν τις υπάρχουσες υποθέσεις και κατηγορίες· δεν παρέχουν καινούργια στοιχεία. Για την τεχνική της θεωρητικής δειγματοληψίας, βλ. Glaser και Strauss (1967: 45-78), Strauss (1987), Kelle και Kluge (1999: 44-46), Flick (1998: 81-85).

12. Η διενέργεια μιας επιτυχημένης βιογραφικής αφηγηματικής συνέντευξης καθίσταται δυσχερής, όταν ο συνεντευκτής και ο πληροφορητής συνδέονται με στενή σχέση οικειότητας. Τότε, η στενή προσωπική σχέση δύναται να λειτουργήσει ως ισχυρό φίλτρο σχετικά με το τι μπορεί να θεματοποιηθεί και τι όχι στο πλαίσιο της συνέντευξης. Επίσης, στο βαθμό που ο αφηγητής θεωρεί ότι ο συνεντευκτής γνωρίζει από πρώτο χέρι τα εξιστορούμενα γεγονότα, θεωρεί περιττό να ανασυγκροτήσει όλο το πλαίσιο των ενδεικτικότητων.

13. Πέρα από το σκοπό της οικοδόμησης μιας σχέσης εμπιστοσύνης μεταξύ συνεντευκτή και πληροφορητή, οι ενέργειες που περιγράφονται στη συνέχεια επιβάλλονται από τους κανόνες της ερευνητικής δεοντολογίας και πρέπει να τηρούνται απαραβάτα. Για ζητήματα ερευνητικής δεοντολογίας σχετικά με τη διεξαγωγή συνεντεύξεων, βλ. Sieber (1992), Wengraf (2001: 184 κ.ε.), Hopf (2003), Ασπράκη (2005).

14. Ως εκ τούτου, είναι επιβεβλημένη η χρήση ψευδωνύμων καθώς και η αλλαγή των στοιχείων που καθιστούν τα πρόσωπα αναγνωρίσιμα.

15. Το βήμα αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό για την επιτυχή διενέργεια της αφηγηματικής συνέντευξης. Όπως εύστοχα επισημαίνει ο Paul Thompson (1978/2002: 280), πολύ συχνά, μετά το έναυσμα του συνεντευκτή, ακολουθεί μια πολύ σύντομη έως και τηλεγραφική έκθεση της ιστορίας της ζωής. Ο ερωτώμενος αναμένει από το συνεντευκτή ερωτήσεις, διότι ο όρος «συνέντευξη» παραπέμπει κατά κύριο λόγο στο πρότυπο των ερωταποκρίσεων, που συναντάται στα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Ο συνεντευκτής θα πρέπει τότε να επανέλθει με ένα νέο έναυσμα που θα εγείρει το αίτημα μιας μακράς και λεπτομερούς αφήγησης, αφού πρώτα επανλάβει στον ερωτώμενο τους όρους της ειδικής αυτής περίπτωσης. Η υπέρβαση αυτού του προβλήματος μέσω της μετατροπής της αφηγηματικής συνέντευξης σε «αμφίδρομη» ή «διαλογική» συνέντευξη δεν ενδείκνυται, διότι τότε χάνει ο ερωτώμενος τη δυνατότητα να σχηματίσει αυτός τη μορφή της αφήγησης· κάτι που είναι ιδιαίτερα σημαντικό σύμφωνα με την G. Rosenthal, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

16. Ανάλογα με το ειδικό ερευνητικό ενδιαφέρον και την εξεταζόμενη θεματική η αρχική προτροπή μπορεί να αφορά την αφήγηση του συνόλου της ιστορίας ζωής, κάποιας περιόδου ή μιας ειδικής θεματικής περιοχής του βίου.

17. Μπορούμε να παρουσιάσουμε ως παράδειγμα εναρκτήριας προτροπής αυτό που χρησιμοποιήσαμε κατά τη διενέργεια βιογραφικών αφηγηματικών συνεντεύξεων με απολυμένους βιομηχανικούς εργάτες του Λαυρίου, στο πλαίσιο έρευνας που σκοπό είχε να μελετήσει τους τρόπους βίωσης της κρίσης αποβιομηχάνισης από τους ίδιους. Στην εν λόγω έρευνα (Τσιώλης, 2002) χρησιμοποιήθηκαν, ως εναρκτήρια προτροπή, τα παρακάτω λόγια: «Θα ήθελα, σας παρακαλώ, να μου διηγηθείτε την ιστορία της ζωής σας. Μπορείτε να ξεκινήσετε από τα παιδικά σας χρόνια και να διηγηθείτε όσα γεγονότα και εμπειρίες ήταν για εσάς σημαντικά. Μπορείτε να χρησιμοποιήσετε όσο χρόνο θέλετε. Εγώ δεν θα σας διακόπτω κάνοντας ερωτήσεις και,

αν θέλω να σας ρωτήσω κάτι, θα το κάνω όταν τελειώσετε». Σκοπός του ερευνητή ήταν να μην περιοριστεί ο ερωτώμενος κατά την αφήγησή του μόνο στη φάση της κρίσης και στην περίοδο της ανεργίας του, αλλά θεματοποιώντας την ιστορία της ζωής του να παράσχει το πλαίσιο για την αποτίμηση της βιογραφικής σημασίας των διαδικασιών της κρίσης. Βλ. επίσης Rosenthal (1995: 187) και Wengraf (2001: 121).

18. Η αρχή της «ανοικτότητας», και η παραχώρηση στον αφηγητή της δυνατότητας να οργανώσει τη μορφή της αφήγησης σύμφωνα με τις δικές του επιλογές, δεν σημαίνει, από την άλλη, ότι ο ερωτώμενος αφήνεται να μιλά «περί ανέμων και υδάτων». Υπάρχει ένα συγκεκριμένο θεματικό πεδίο, έστω και αν αυτό είναι ευρύ (π.χ. η ιστορία ζωής), εντός του οποίου ο αφηγητής οφείλει να κινηθεί. Στις περιπτώσεις που εγκαταλείπει το θεματικό αυτό πεδίο, ο συνεντευκτής παρεμβαίνει για να τον επαναφέρει σε αυτό.

19. Η ένδειξη αυτή μπορεί να περιλαμβάνει μια επιγραμματική σύνοψη (π.χ. «κάπως έτσι, λοιπόν, έχει η ιστορία μου»), να δηλώνει την απόληξη της αφήγησης στο παρόν (π.χ. «και έτσι, λοιπόν, φτάσαμε να είμαστε τώρα εδώ και να κουβεντιάζουμε»), ή να δείχνει τη διάθεση του αφηγητή να παραχωρήσει το λόγο («Δεν ξέρω αν σε κάλυψα με αυτά που σου είπα. Θες να με ρωτήσεις τίποτα;»).

20. Τέτοιου είδους ερωτήσεις, οι οποίες προκαλούν τη διατύπωση γνώμης ή την αιτιολόγηση, οδηγούν τον ομιλητή περισσότερο σε επιχειρηματολογίες, που κινούνται σε ένα επίπεδο νομιμοποίησης των πεπραγμένων και απέχουν από την αναπαράσταση των κινήτρων και των προσανατολισμών της δράσης. Μπορούμε με αυτό τον τρόπο, ενδεχομένως, να ανασυγκροτήσουμε θεωρίες της καθημερινότητας ή πρότυπα νοσηματοδότησης, αλλά όχι τις διαδικασίες σύστασής τους εντός της ιστορίας ζωής. Βλ. Schütze (1983).

21. Βλ. σχετικώς Fischer Rosenthal και Rosenthal (1997: 147).

22. Όπως επισημαίνει η Rosenthal (1995: 195), παρατηρείται μια αρνητική συσχέτιση μεταξύ της διάρκειας των αφηγήσεων και της πυκνότητας των παρεμβάσεων του αφηγητή.

23. Ένα σχετικό παράδειγμα μας προσφέρει το παρακάτω απόσπασμα:

302. «Α. (...)

303. Δεν ξέρω αν θέλεις να ρωτήσεις τίποτα, γιατί σ' έχω πάρει μονότερμα.

304. Ξέρεις, εγώ είμαι πολυλογάς από φυσικού μου. Πες μου, αν θες να ρωτήσεις κάτι.

305. Ε: Με ενδιαφέρουν πολύ αυτά που μου διηγείσαι. Σε παρακαλώ, συνέχισε».

Βλ. Τσιώλης (2002: 222-223).

24. Για παράδειγμα, στην έρευνα που πραγματοποιήσαμε με άνεργους βιομηχανικούς εργάτες στο Λαύριο (Τσιώλης, 2002), ήταν ιδιαίτερα δύσκολο να παραμένουμε απολύτως αποστασιοποιημένοι και απαθείς κατά την επικοινωνιακή κατάσταση της συνέντευξης· ιδιαίτερα σε περιπτώσεις όπου ο αφηγητής, «απαντώντας» σε στερεοτυπικές αντιλήψεις που διαχέονταν στον δημόσιο λόγο σχετικά με τη μειωμένη εργασιακή ηθική των ανέργων, επεδίωκε ενδείξεις συναίνεσης ή αποδοχής από την πλευρά του συνεντευκτή.

25. Το ζήτημα της συναισθηματικής εμπλοκής του συνεντευκτή στη σχέση του

με τον ερωτώμενο, η λεπτή ισορροπία μεταξύ «ουδετερότητας» και εμπάθειας (empathy) κατά την επικοινωνιακή κατάσταση της συνέντευξης παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στη συζήτηση για τη βιογραφική έρευνα και αναδεικνύεται ιδίως από συγγραφείς με ψυχαναλυτικές καταβολές. Βλ. σχετικά Hollway και Jefferson (2000), Ιγγλέση (1990), (2001), Mishler (1996). Όπως επισημαίνει η Χρ. Ιγγλέση (1990: 68): «Η βιογραφική μέθοδος στην “εκρηκτική υποκειμενικότητά της”, είναι ιδιαίτερα χρονοβόρα μεν και ψυχικά επιβαρυντική, επιτρέπει ωστόσο τη συγκέντρωση πλούσιου υλικού, που οργανώνεται από το ίδιο το υποκείμενο».

26. Βλ. επίσης Fuchs-Heinritz (2000: 262-263) και Lucius-Hoene και Deppermann (2002: 305-306).

27. Στο σημείο αυτό δίνεται ιδιαίτερη έμφαση από ερευνητές/τριες που υιοθετούν την επιστημολογική θέση του αναστοχασμού, η οποία προεσβεύει πως ο ερευνητής οφείλει όχι μόνο να παρακολουθεί τη σχέση του με το υποκείμενο της έρευνας, αλλά και να χρησιμοποιεί ως ερευνητικό εργαλείο όσα βλέπει, καταλαβαίνει και αισθάνεται κατά τη διάρκεια της σχέσης αυτής. Βλ. σχετικά Ιγγλέση (2001), Βιδάλη (2001).

28. Βλ. ενδεικτικά Quasthoff (1980), Riemann (1987), Silverman (2000), Rosenthal (2005).

29. Βλ. σχετικά Wohlrab-Sahr (1999α), Dausien (1996).

30. Ακολούθηθηκε η λογική που προτείνεται από τον Silverman (2000: 298-299).